

SEMINARI
El gust per la lectura
2000-2001

Conferència

**UNA LECTURA DE *L'ESCANYAPOBRES*, DE NARCÍS
OLLER**

Margarida Casacuberta

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

UNA LECTURA DE *L'ESCANYAPOBRES*, DE NARCÍS OLLER

Margarida Casacuberta

Preàmbul

Quan l'any 1884, Narcís Oller va escriure —sembla que en només quinze dies per arribar a temps al termini de presentació d'originals als Jocs Florals de Barcelona— la novel·la breu titulada *L'Escanyapobres*, ja en feia dos, d'anys, que havia posat fil a l'agulla en el projecte de *La febre d'or* i en faltaven encara una bona colla per acabar la seva magna empresa i la seva obra més reconeguda. Això vol dir, en primer lloc, que Narcís Oller va escriure el seu «estudi d'una passió» al bell mig del procés creatiu de la novel·la d'una família —en el més pur estil balzaquià i zolià— que és *La febre d'or*, la idea de la qual va concebre el 1882 i no va acabar de realitzar fins el 1892¹; en segon lloc, que no ha de resultar gens estrany que, malgrat l'evident diferència de factura i d'enfocament, totes dues novel·les abordin el mateix tema, que no és altre que el Progrés —amb les majúscules que exigeix aquest terme referit al segle XIX— i la manera com el Progrés s'alimenta, com una sangonera, dels individus, la vida dels quals és una vida petita, ínfima, en comparació amb la magnitud que adquireix en aquests moments la idea de la col·lectivitat; i, en tercer lloc, que és inevitable cedir a la temptació de comparar el resultat final de tots dos productes literaris i arribar a la conclusió que la balança es decanta clarament a favor de l'obra de plantejament menys ambiciós.

El que em proposo de fer en aquest paper és intentar explicar la gènesi i la fortuna de *L'Escanyapobres* en el marc del procés de creació de *La febre d'or*. L'existència, a hores d'ara, d'una considerable i qualitativament molt estimable bibliografia sobre la novel·la de Narcís Oller m'hi ha empès, però també la necessitat d'esbrinar per què els resultats concrets de l'ambició literària d'Oller semblen inversament proporcionals a l'abast d'aquesta ambició. Les raons són múltiples, però és evident que n'hi ha una de determinant: la condició de diletant que mai no va abandonar Narcís Oller, advocat de professió i escriptor, malgrat la seva enorme i inqüestionable vocació, de diumenge a la tarda i d'estiueigs a Puigcerdà. Això, sense cap pretensió de minimitzar la importància que té la manca d'una tradició novel·lística potent en llengua catalana que li proporcionés els models narratius que un escriptor en castellà, francès o anglès trobava de forma

¹ Alan YATES, «La creació de *La febre d'or*», dins *Narcís Oller. Tradició i talent individual* (Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1998), p. 220-266, que recull bona part dels treballs dedicats per l'autor a l'obra narrativa de Narcís Oller.

natural, en els darrers anys del segle XIX, en el cas de seguir, revisar o repudiar, o els imperatius ideològics que planen per damunt del conjunt de l'obra olleriana i que Sergi Beser va saber explicar amb tanta perspicàcia en aquell article sobre «les limitacions narratives de Narcís Oller»², el títol del qual ha fet fortuna. S'ha de dir, a favor de *L'Escanyapobres*, que segurament és la novel·la olleriana menys adequada per exemplificar aquestes limitacions.

1. *L'Escanyapobres* o la síntesi com a mètode

Que *L'Escanyapobres* és una de les millors novel·les de Narcís Oller és una opinió que comparteixen, en general, tant la crítica de l'època com els estudiosos més recents de la narrativa olleriana. Antònia Tayadella, per exemple, la presenta com la «millor síntesi» aconseguida per l'autor entre «imaginació i fidelitat al realisme» i en remarca, com una novetat en el marc de la narrativa catalana vuitcentista, la «pluralitat de lectures»³ que el text propicia, observacions que comparteixen Sergi Beser, Alan Yates, Enric Cassany⁴, Maria Nunes i, ben recentment, Josep Paré⁵, i que en el seu moment ja van destacar Josep Yxart o Ramon D. Perés, molt més severos amb la valoració de *La febre d'or*. I és que *L'Escanyapobres*, per la seva brevetat, per la seva intensitat, pel seu sincretisme i pel seu esquematisme, d'allò més adients per representar molt més que no pas la desaparició d'un món —en el fons elegíaca— la seva anhelada liquidació, és una obra que aconsegueix transmetre al lector la inexorabilitat i alhora la necessitat del Progrés. Com *La febre d'or*, *L'Escanyapobres* parla de les conseqüències que l'adveniment de la moderna societat burgesa i, amb ella, del capitalisme, reporta, durant la segona meitat del segle XIX, sobre el conjunt d'una societat pagesa i menestral com la catalana, una societat que ha de pujar al tren del progrés enmig de fortíssimes tensions entre una modernitat que la burgesia catalana intenta fer-se seva participant activament en la

² Sergi BESER, «Les limitacions narratives de Narcís Oller», dins *Actes del IV Col·loqui sobre Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977), p. 333-347.

³ Antònia TAYADELLA, «Narcís Oller i el naturalisme», dins Joaquim MOLAS [dir.], *Història de la Literatura Catalana. Part Moderna*, vol. VII (Barcelona: Ariel, 1987), p. 639-646.

⁴ Em sembla de justícia remarcar, enmig de les nombroses i interessants aportacions del col·loqui sobre Narcís Oller celebrat a Valls el 1996, la conferència inaugural d'Enric Cassany, «Narcís Oller i l'art de la novel·la», dins *Actes del Col·loqui Narcís Oller* (Valls: Edicions Cossetània, 1999), p. 15-28. Sobre *L'Escanyapobres*, concretament, tracten les comunicacions de Víctor Martínez-Gil, «L'evolució textual de *L'Escanyapobres*», p. 277-286, i de Mariàngela Cerdà, «La polarització avarícia/prodigalitat dins dues novel·les de Narcís Oller», p. 209-222.

construcció de l'Estat espanyol sota l'ègida del liberalisme, i les diverses reaccions antiliberals que desemboquen en diferents guerres civils. A diferència de *La febre d'or*, però, *L'Escanyapobres* pretén oferir-ne —més que no pas una anàlisi totalitzadora de la realitat, a través dels procediments propis de la novel·la realista «experimental»— una visió esbiaixada, sincrètica, suggestiva, i, per bé que a primer cop d'ull pugui semblar un contrasentit, aprofundida.

No sabria dir si la distància entre els procediments narratius emprats per a la creació de *La febre d'or* i de *L'Escanyapobres* respon a una voluntat d'adequar-se a les noves formes d'exploració de la realitat a través de la literatura que, durant la dècada dels vuitanta, fan acte de presència en una Europa que comença a revisar la idea de realitat que es construeix i evoluciona al ritme de la modernitat, o si, de forma absolutament indeliberada i a causa de l'existència d'un termini concret per presentar originals als Jocs Florals, Narcís Oller va tocar el registre de *L'Escanyapobres* amb la mateixa alegria que aquell ase de la falla. El cas és que, en plena crisi del positivisme i, per tant, de les formes literàries realistes, un escriptor molt ben informat sobre la marxa del món intel·lectual francès gràcies a la seva pròpia curiositat i a la relació amb els més inquietos representants de la crítica catalana, Josep Yxart i Joan Sardà, i perfectament integrat en els ambients literaris regionalistes espanyols, va posar en joc uns procediments narratius que, al cap d'uns quants anys i de la mà de Raimon Casellas i de Víctor Català, esdevindrien la via més productiva per a superar les limitacions de la novel·la realista i canalitzar l'aventura simbolista que va emprendre, amb els ulls fixats al Nord, la literatura catalana. Per bé, doncs, que la publicació de *La febre d'or* comenci a aparèixer en una data tan tardana com 1890 i que, seguint l'ordre estrictament cronològic, la crítica la situï en un estadi posterior a *L'Escanyapobres*, no puc sinó pensar en l'«estudi d'una passió» de Narcís Oller com un dels primers intents, en la història de la narrativa catalana, de superació del realisme a través de la construcció del símbol.

Perquè *símbol* és el mot amb què podem designar la història d'Oleguer, el protagonista de *L'Escanyapobres*, un personatge condemnat a desaparèixer de la nova societat assentada en el Progrés i en la promesa d'un món millor, més igualitari, més lliure, més solidari. Més civilitzat, en definitiva. Encara que avui dia, des de la distància de més d'un segle que ens separa de la creació de *L'Escanyapobres*, aquestes quatre paraules ens remetin a la idea d'utopia, no s'ha d'oblidar que les persones més avançades del XIX les

⁵ Vegeu Josep PARÉ, «Introducció» a Narcís OLLER, *L'Escanyapobres* (Barcelona: Biblioteca Hermes, 2000), p. 5-53.

consideraven part d'un ideal perfectament abastable per una societat que s'havia proposat, empesa per la confiança que li atorgaven els avenços científics i tecnològics, guanyar la partida a la Natura en la lluita sempiterna que aquesta lliura amb l'individu. En una Europa postrevolucionària, sufragista, democràtica, en què cada individu és amo i senyor dels seus propis actes i del benefici del seu treball, la condició *sine qua non* per a l'adveniment del mític Progrés és la participació de la societat en pes, individu per individu, en el seu funcionament, com si d'alimentar el motor d'un complex i potent engranatge es tractés.

2. L'avarícia, el pecat de la modernitat

Una de les maneres de contribuir a la bona marxa de l'engranatge és a través de l'ús que cadascú fa del seu capital particular. El segle de la indústria i dels invents, dels mitjans de transport i, en general, de comunicació, dels moviments de terres controlats per l'home i destinats a unir continents o a extreure del sòl fonts d'energia fins aleshores inexplorades, converteix en insolidari qualsevol individu que renunciï a pujar al tren del Progrés, de la modernitat i el futur. Insolidaris són, doncs, Oleguer, el notari Xirinac i Tuies, la seva dona, els tres vèrtexs del triangle que constitueix el motor principal de *L'Escanyapobres* i que es converteix, per la mateixa força de la narració, en personificació de l'avarícia, una «passió» que té categoria de pecat capital i que esdevé un pecat de lesa modernitat. I aquest pecat, com explica el narrador de *L'Escanyapobres* a través de la història, es paga. I es paga molt car: amb els interminables sofriments d'un infern atroç fet de desconfiança, por i angoixa, que equival a una mort en vida i que precedeix la més pura, simple i freda anihilació.

Un mort en vida és Oleguer, el traginer foraster i misteriosament enriquit que esdevé comerciant de grans quan a Pratbell —un poble de ficció que simbolitza les poblacions mitjanes de la Catalunya de mitjan segle XIX i que representa un paper de primer ordre a la novel·la— hi arriba el Progrés en forma de carretera, i que s'aprofita de la crisi que experimenta el poble amb la construcció del ferrocarril exercint la usura de forma sistemàtica, implacable i, sobretot, estèril. Ésser primari, emboscat, encauat, significativament lligat a la terra, Oleguer és presentat, des del primer capítol de *L'Escanyapobres*, com un animal: *s'encauava en les fosquedats del magatzem, no trigava ni un segon a sortir [...] del seu amagatall, dreturer i cautelós, com l'aranya de l'albenc* i, per reblar-ho, era

[...] altot i ossut, però magre i cappellet. Com a bon moreu, tenia negres els cabells, sempre arranats, i eren també negres les nines dels seus ulls, fredes i

escorcolladores mentre escoltava, guspirejants o dolces quan la seva paraula ho requeria. Gairebé barbamec, tenia, no obstant, gruixudes celles, unides sobre el seu nas llarguet i cantellut. Però el que més caracteritzava aquella figura era la boca, tirada endavant com la del furó, amb els seus llavis tan prims i cenyits a l'os, que no podia badar-los sense fer l'efecte que ensenyava les dents per mossegar. Disposava així mateix en contra d'ell una oposició, evident al primer cop d'ull, entre els seus moviments reposats i el seu temperament nerviós. En veure'l tan esprimatxat i rebegut, hom pressentia l'agilitat traïdora del gat i pensava: «Quan traurà les ungles? Quan em botarà al damunt?» I, no obstant, mai no les treia, mai no es barallava ni s'enardia, ningú no li havia vist perdre aquell pas de gat emperesit ni els seus costums metòdics de sempre.

Per bé que aquesta referència a la fura faci gairebé inevitable recordar el personatge de l'Ànima de *Solitud*, és evident que Oleguer ben poca cosa hi té a veure, amb la terrible criatura de Víctor Català, però no pas perquè no hi hagi atributs i actituds que comparteixin. Oleguer és un personatge emboscat com l'Ànima, s'assembla a una fura, com l'Ànima, i es pot dir que amb prou feines balbujeja, també com l'Ànima. El que no comparteixen en absolut tots dos personatges, i potser per això mateix la comparació podria tenir un cert rendiment, és l'instint. L'Ànima de *Solitud* és un personatge tan animalitzat com Oleguer i, no obstant això, és força més positiu que no pas el protagonista de *L'Escanyapobres*: si l'Ànima és sexe i, per tant, vida, Oleguer, *el gat emperesit*, és la pura i simple negació de l'instint, del sexe i de la continuïtat de l'espècie. Oleguer és *una bèstia sense zel* —per dir-ho amb paraules de *Solitud* a propòsit de l'abúlic Maties—: l'Escanyapobres és, ras i curt, una mena d'ombra de la mort, un no-res, i aquest no-res, traslladat al terreny que ens ocupa, la construcció de la moderna societat burgesa de mitjan segle XIX, significa la negació de tot Progrés.

La passió d'Oleguer pels diners és una passió contranatura, tan estèril com la relació que mantindrà amb Tuies, un personatge femení completament asexual, eixorc, corsecat, compendi de tots els atributs de l'avarícia. Tuies representa l'avarícia en estat pur. Si Oleguer, en dos moments diferents de la novel·la, es debat entre la vida i la mort, entre la claror i la foscor, el mas de la Coma i el Castell, l'amor i la passió pels diners, l'avarícia de Tuies no presenta cap fissura. La veu narrativa, que procedeix d'un narrador omniscient amb capacitat de situar-se en el punt de vista de diferents personatges i d'esquivar qualsevol intromissió directa de l'autor, aborda la descripció de la dona del notari a partir de la mirada del mateix Magí Xirinac. Una mirada a mig camí entre la por i l'admiració per la persona que vetlla pels seus interessos més que no pas ell mateix, una mirada que

projecta sobre el personatge esperpèntic de Tuies la feblesa d'un personatge que no deixa de ser, malgrat l'ençegament que li provoca la passió per les propietats immobles, una persona. És aquest ençegament el que li fa veure en Tuies una dona plena de virtuts. Per això, quan Oleguer s'adona amb preocupació que els seus ingressos minven amb la crisi que pateix Pratbell, el notari li recomana casar-se amb una dona com la seva. Aquest episodi, situat en el segon capítol de la novel·la, no només avança el futur casament d'Oleguer i Tuies, sinó que posa en funcionament un dels objectes —una peça de roba— amb més rendibilitat narrativa de *L'Escanyapobres*. Diu Magí Xirinac:

—Home, jo us proposo un casament de Déu nos do. Busqueu les vostres conveniències: una dona estalviadora és un gran puntal.

—A qui es casa, la bossa se li torna rasa.

—Trieu bé la dona, i encara la tindreu més plena. Ah! Si és del puny estret... cap home l'avança. Mireu, la meva.

I aquí don Magí començà a fer tan gran elogi i relació de les virtuts domèstiques de la Tuies, que no hi havia sinó escoltar. En vint anys no havia espatllat encara una dotzena de camises ni comprat un llençol. Ja no parlem de la roba del damunt.

—Aquesta levita de panyet, aquesta armilla de quadros, aquests pantalons d'esca, es conserven, del nuviatge ençà, per la seva endreça i condícia. A casa no hi ha raspall: els raspalls tot s'ho mengen, Oleguer: uns bons espolsadors, i, per la darrera mà, suc de monyeca, amb un mocador o un tros de panyo. Roba que us traieu, roba al calaix, ben estirada i neta: això cada nit. Que plou o hi ha fang? No eixiu de casa sense una gran necessitat; i, si teniu alfombra al peu del sofà i vénen visites, enretireu-la. Al llit, coixineres, de pisana amb una tira de tela que es treu cada matí. La taula, de marbre, i damunt dels estalvis ja podeu posar-hi les cassoles. En fi, no acabaria mai. I per a la pitança? Mai a la plaça cap criada, que totes sisen: sempre la Tuies i sempre tard. Quan ja les revenedores no pensen sinó a tornar descarregades a casa. Però, perquè vegeu fins on arriba la previsió de la Tuies, ¿sabeu com compra els ous? Si van cars, en manlleua dues, tres dotzenes, al seu nebot adroguer, i, un cop s'han abaixat, els hi torna. Moltes candeletes fan un ciri pasqual.

La riulla que provoca aquesta descripció del personatge de Tuies queda glaçada sobre el rostre quan el lector avança en la història de *L'Escanyapobres* i arriba a l'episodi de la mort del notari. Aquest, que té *un cop de sangs* —un atac d'apoplexia o un infart— a causa de l'assetjament psicològic de què és objecte per part d'una Tuies que considera que Xirinacs ha fet un mal negoci acceptant el Castell en comptes dels diners en

metàl·lic, no només mor en la més absoluta solitud —l'únic que l'assisteix en el tàlem mortuori és el seu passant, mentre Tuies decideix acabar tranquil·lament de sopar—, sinó que es veu condemnat per l'avarícia de la seva dona a tenir com a mortalla un simple llençol. El cas de Magí Xirinac és un exemple típic de l'entendiment dels personatges de què es ressent la narrativa de Narcís Oller. En aquest cas, malgrat la crueltat que envolta la mort en olor de martiri del notari, el personatge queda redimit per la humanitat del passant, que l'amortalla amb el seu propi vestit de les festes davant la mirada indiferent i interessada de Tuies. La capacitat de sentir dolor i fins a un cert punt il·lusió, per part del notari, no aconsegueix de salvar-lo de les urpes de l'avarícia però sí que el redimeix, per un acte de compassió, dels llimbs en què finirà l'Oleguer, simbòlicament abillat amb l'armilla de *quadros* del notari.

L'Escanyapobres, que recordarà sempre més les paraules del notari Xirinac sobre els avantatges d'un bon casament, acaba fatalment lligat a l'avarícia de Tuies pels llaços de l'Església, però sobretot per l'armilla del difunt que llueix simbòlicament Oleguer durant la cerimònia de noces en un dels episodis més estripats de la novel·la. En aquest cas, la veu del narrador focalitza, amb la intenció de revestir la descripció de la cerimònia d'un to marcadament sarcàstic, un personatge especial:

Era una matinada d'abril, xamosa i riallera per la blavor del cel, la fortor de roses que duia l'aire, la cantadissa d'ocells que hi havia per arbres i teulades... i, en fi, perquè xamosa i riallera la veien aquells dos éssers que anaven a assolir els delers somniats.

La vila gairebé dormia, encara, quan la beneïda parella ja eixia de l'església. La núvia anava vestida de negre, però amb la perruca un xic més lluent, la mantellina posada amb més pretensions, una mica més encastat al cos el mocador gran, l'esguard més eixorivit, menys arrugat el front, menys caigudes les vermelles galtes i un xic més aprimat el nas, potser xuclant la fragància de l'atmosfera. El nuvi, que semblava fill d'ella, anava, en canvi, com avergonyit, cot el cap, que li cobria un barret fins a les orelles (un barret del difunt), amb una americana ampla i curta (americana del difunt), i una armilla de quadros i un pantalon d'esca (que tot Pratbell coneixia també com a peces de vestir del difunt); closos els llavis d'aquell morret de furó, les mans encreuades al darrera, com si portés grillons.

Sí; era una matinada d'abril, xamosa i riallera per la serenor del cel, la fortor de roses que duia l'aire, la cantadissa dels ocells que hi havia per arbres i teulades... i, en fi, perquè el diable n'havia fet una de les seves.

3. La mirada del poble

Aquest personatge especial no és altre que el personatge col·lectiu que representa el poble de Pratbell i que constitueix una de les grans troballes de *L'Escanyapobres*. D'entrada, Pratbell, el poble de carretera, protagonitza l'incipit de la novel·la:

Els mercats de Pratbell, d'antiga anomenada, van arribar a llur més gran esplendor pels encontorns de l'any 50 de la passada centúria. Acabava d'estrenar-se el tros de carretera de Madrid a la Granada, que travessa Pratbell; i, essent aquesta vila cap de jornada o de rellevament, en tocà els resultats ben aviat. Els blats de l'Urgell i de l'Aragó hi abocaven a torrentades els carros, i era negoci gras no deixar-los passar endavant, proveït com estava el país de salts d'aigua i bons molins. Així fou que, en un obrir i tancar d'ulls, l'esperit especulador dels de Pratbell compregué la jugada i plantà arreu tota la vila magatzems de grans, cavant sitges vora mateix dels cups.

Són *els de Pratbell* els qui determinen el biaix des del qual és presentat Oleguer. La multitud, la massa, la munió, el poble, el ramat —que tot és u— té un paper decisiu en la història d'Oleguer. Per la seva condició d'estrany, de foraster —és fill de qui sap on—, la figura i el comportament de l'Oleguer provoca les enraonies de la gent del poble, que és qui vigila, observa i espia els passos de qui havia estat minyó traginer: *Era verament estrany que, mentre els altres traginers, fills de la vila, havien d'emigrar o junyir-se a oficis més grossers, aquell foraster sense anomenada tingués forces i pit per a obrir un magatzem*. El setge es manté perquè, tot i que *passaren mesos, passaren anys, i el magatzem seguia obrint i tancant les seves portes amb el sol* (1), Oleguer manté la seva solitud, els seus hàbits i el seu misteri, que crea *molt poques simpaties*:

El veïnat l'espiaava dia i nit, i, per un efecte més sentimental que enraonat, odiava la vida d'aquell home. Ningú no li sabia cap mal pas, llevat de l'estimbament d'aquell senyor que anava al Remei, del qual sols problemàticament era responsable. Però a les afeccions no els cerqueu raó d'existència: l'un les pegava amb el seu posat de mosca morta; l'altre, amb el seu parlar nyau-nyau; el de més enllà no podia contemplar sense frisança el sistema de vida mesquí i puntual d'aquell home. I, realment, la seva manera de viure era miserable i misteriosa alhora. No tenia ni una mala criada, ni un mosso per a les feines més grolleres de la seva indústria. Ell mateix ajudava a carregar i a descarregar les saques de gra i de farina que entraven al magatzem; ell mateix escombrava amb una mala granera el boll de l'enrajolat, passava la rasa a les mesures, i omplia o buidava els cassals i la sitja.

Espitregat i afanyós quan convenia, treballava fins a perdre l'alè; i, si havia d'eixir de casa, tancava la porta i s'enduia la clau a la butxaca.

Tota la seva habitació era l'estreta i fosca rebotiga que hi havia al fons del magatzem, aclarida només per un celobert esquifit i romàtic, ple de trastos vells, olles fumades i una ratera en la qual cada dia acabaven llur existència un parell de rates com a conills. Cada dissabte, a la tarda, omplia de fum aquell celobert. Els veïns esbrinaren que, llavors bullia una calderada de farinetes, que l'endemà les escudellava en set plats de terrissa, i que en consumia un cada vespre.

—Es menja les sopes fredes —deien. I aquest era l'únic sopar de l'Oleguer.

Són també *els de Pratbell* els qui treuen el malnom a Oleguer. La *ironia més innocent que fundada* (1) amb què els pratbellins es referien a les *sopes fredes* de l'Oleguer en l'època de prosperitat del poble, que es correspon amb el primer capítol de la novel·la i amb la presentació dels personatges, es converteix en ràbia quan la crisi avança a causa de les transformacions que experimenta el poble amb la construcció del ferrocarril i Pratbell esdevé un poble mort que avança el ventall de pobles grisos, pobles de carretera, empolegats i decadents que esdevindran una constant de la literatura modernista. La figura de l'Oleguer, que en èpoques de bonança no deixa de ser una peculiaritat del poble, adquireix en aquests moments de vaques magres —que es corresponen tot just amb el capítol segon de la novel·la, tot i que han passat quinze anys des de l'inici de la història— la representació de tots els mals socials. No cal dir que la manera diferent de manifestar-se Oleguer té molt a veure amb l'odi dels pratbellins, però són la pràctica de la usura i la insolidaritat que el caracteritza —ni ell ni els Xirinac no participaran en el projecte de construcció del ferrocarril— les que provocaran que una simbòlica veu anònima li espeti davant dels nassos la seva condició d'«escanyapobres»:

Quan l'Oleguer, havent barrat la porta, es ficava magatzem endins a la feble claror d'una candela que duia estenallada entre dos dits, un xicot del carrer cridà pel forat del pany:

—Escanyapobres! —I aquest crit, que retrunyí amb veu aspra i desvergonyida per les tenebroses voltes del magatzem, glaçà les sangs de l'avar.

—Escanyapobres! —Renom que li aplicaren feia un quant temps, que anava popularitzant-se, i que duia en si tots els aires d'una persecució rabiosa, que era un estigma amb què li escopia a la cara tot un poble. Així ho entenia l'Oleguer, i, en pensar-hi ell, que per pròpia voluntat s'apartava sempre de tothom, s'esfereïa.

La por d'Oleguer, tal com permet interpretar-la aquesta darrera frase, que la veu narrativa situa en la perspectiva del protagonista, té molt més a veure amb un procés de paranoia

produït per l'exacerbació de la passió, que no pas per la persecució inexorable dels pratbellins. L'obsessió per l'acumulació de diners, cada vegada més intensa, i, sobretot, per la pèrdua d'aquests diners, situa Oleguer en els marges de la societat. La imatge és la de l'arrel, el talp i, encara més, la rata; les causes de la patologia, d'altra banda, no són del tot alienes a la ignorància d'Oleguer:

La seva naturalesa era la de l'arrel o del talp: viure en la foscor, créixer en ella, i en ella desplegar la seva força; no eixir mai a fora, ni ésser assenyalat amb el dit, ni ésser l'enveja ni el sac dels cops de ningú. El crit de «Escanyapobres!» era un crit de venjança, l'alerta d'un regiment de foners disposats a apedregar-lo. En aquell moment, dintre la seva casa, el crit prenia ja un to provocador. Es sentí acorralat, i en el seu semblant es llegí tota la sobtada desesperació de la bèstia sorpresa en el cau, la ira salvatge d'aquella naturalesa grossera. La vida ensopida que tants anys menà dintre la foscor del seu magatzem, l'havia fet tornar esglaiadís com una rata. Del coratjós traginer no en servava sinó la primera investida i la confiança absoluta en tota la naturalesa, exceptuant-ne l'home, que tenia per la pitjor de les feres. Tota la seva vida havia dit de la humanitat que era «una colla de lladres»: cada home era, doncs un lladre de qui calia guardar-se; i, en la confusió d'idees del seu cervell escanyolit per la ignorància, havia cregut sempre honrada tota cobdícia que no anés armada fins a les dents. La usura, que les modernes lleis no persegueixen, tampoc no la condemnava el sentit moral de l'Oleguer. Més aviat la considerava com una caritat molt semblant a la de tirar una corda a qui s'ofega. Si l'auxiliat no se n'aixecava, era que ja abans havia engolit massa aigua. Ell no n'era el responsable, i, en premi d'haver eixit a la platja, es carregava a coll totes les despulles del naufragi, que bé s'ho valien els perills passats. (II)

És aquesta ignorància —simbòlicament, quan Oleguer s'instal·la en el Castell, per no gastar llenya s'escalfa cremant els llibres de la biblioteca que encara s'hi conserven— la que intensifica la patologia de l'avar i la causa més directa de les decisions que, a partir d'aquests moments, portaran Oleguer a una destrucció anunciada. Si l'expoliació sistemàtica del mas de la Coma, de les seves terres, dels seus animals —és d'una gran rendibilitat narrativa l'episodi de la venda del *Moreno* (III)— i de la seva gent, posarà en marxa el motor de l'acció soterrada que li causarà la mort en sentit literal, és l'opció de la solitud, de l'encauament, de l'enterrament en vida que suposen la vida en el Castell i els grillons que li posa Tuies allò que el converteix en una irredimible ànima en pena:

Un cop ric i motejat d'Escanyapobres, la seva conducta, tot essent la mateixa, obeïa a altres mòbils: a l'odi feréstec que cova tot foragitat. Amollit per la seva passió,

acovardit pels anys i pel temor de perdre, tenia, pels diners, veritables tendreses, els disputava a tothom amb les astúcies més cruels. Entre ell i els altres hi havia guerra oberta. Si un dia els lladres l'enxampaven, ningú no podria robar-li ja els goigs passats. I, víctima d'aquesta obsessió, ja no estimava els diners com a riquesa, sinó com a font de plaers inexplicables. Si els hagués pogut deixatar com aigua, el seu cos no hauria pas tastat altre aliment. (II)

Així, enmig del paroxisme, sentí per ell la frisança d'una mena de lascívia estranya, una aberració bestial que no cap en raó humana. Ja que no podia fondre l'or i portar-lo al corrent de les seves venes, volia besar-lo, glopejar-lo, refrescar-se'n la boca i, amb el seu alè, cobrir-lo amorosament d'un vel. En les depravacions i baixeses de la seva grossera passió mai no havia arribat tan avall: era foll. (II) Tan foll com per compartir amb Tuies la seva lascívia i realitzar, en l'espai simbòlic del Castell, un magnífic i arruïnat mausoleu, la macabra i eròtica cerimònia de consumir la seva unió barrejant físicament, sensualment, els seus diners; tan foll que esdevé una ànima en pena condemnada a vagar eternament empesa pel fantasma del terrible *cop de mà* que, a força de cridar-lo, acut fatalment a segar de manera definitiva no només la seva vida sinó, sobretot, la seva passió.

I aquest *cop de mà*, que sembla que té un autor material clar —Eloi, una víctima directa de la mesquinesa de l'Escanyapobres tant com de la crisi de creixement que experimenta Pratbell—, és més terrible i esfereïdor si es té en compte que no hi ha més responsable que el propi Oleguer. El comportament de Tuies, insensible als crits de socors que li arriben en forma de tres cartes desesperades, és d'allò més coherent amb el que n'esperava l'Escanyapobres, que era assegurar la integritat del seu capital, fins i tot per damunt de la seva vida. No hi ha càstig, doncs, per a Tuies. I ningú no l'espera, a més, perquè no hi ha compassió ni pietat possibles per al personatge d'Oleguer. La seva mort el-líptica, narrada magistralment per Narcís Oller, suggereix al lector tots els suplicis i els horrors, infinits i eterns com les penes de l'infern, del sofriment, del dolor i de la por, però aquest no pot fer més que assistir amb la mateixa fredor que el pratbellí que reconeix en la massa amorfa que penja d'una biga, amb els ulls i la boca patèticament dirigits al sostre de la mina que ha de retornar a Pratbell la seva prosperitat, un tros de l'armilla del notari i que li fa dir, com a única absolta:

—Ah! Ja sé qui és! L'Escanyapobres!... Un tros d'armilla del notari.

I com veiés que xocava la fredor de la seva expressió, afegí:

—Una bona peça. No es perdé pas tan galant cosa! (XI)

La liquidació de tot un món, que és el de l'Antic règim, representat a *L'Escanyapobres* també a través de la imatge del Castell que Tuies es ven a preu de pedra i que

s'enderroca per tal de construir una fàbrica moderna, no deixa cap mena de regust nostàlgic. Narcís Oller, en aquesta novel·la, troba la forma narrativa que li permet distanciar-se dels seus personatges i, gràcies a això, transmetre al lector per la via de la suggestió i de la sensació i, sobretot, des de sota, amb un to baix, per no dir menor, l'epopeia de la modernitat.

4. Sobre el tema del diner

El diner com a tema no deixa de ser un pretext per abordar, des de la mateixa base, el funcionament de la moderna societat burgesa, marcada per l'important procés de transformació a què sotmet l'individu que li toca de viure les agressives crisis de creixement que caracteritzen la modernitat i, sobretot, els canvis en l'escala de valors que regeix una societat que es proposa desfer-se dels grillons que l'ancoren en les estructures de l'Antic règim. On queda l'individu arrossegat per la torrentada que suposen les transformacions de la modernitat? Què significa la liquidació d'un personatge com l'Escanyapobres, compendi de tots els mals de l'antigor i de totes les traves amb què es troba la marxa inexorable de la història al ritme del Progrés? Quina és, doncs, la situació i el sentit, el paper, en definitiva, que representa l'individu en una societat que marxa adelerada, imparabile, alimentant-se, com Saturn, impunement, de les seves pròpies criatures?

Aquestes preguntes són a la base de la literatura olleriana i enllacen obres aparentment de factura tan distinta com *L'Escanyapobres* i *La febre d'or* amb contes com *El transplantat*⁶ o, fins i tot, *La bufetada*, de *Croquis del natural* (1879). A *La febre d'or*, per exemple, hi ha un personatge, Bernat Foix, el germà del protagonista, Gil Foix, que és el que s'encarrega de formular la tesi de fons de la novel·la, una tesi compartida, d'altra banda, amb *L'argent*, d'Émile Zola. Quan, al final de la segona part, Delfina, la filla del banquer arruïnat, es lamenta de la injustícia que representa que Llassada, un *home tan degradat, tan poc escrupolós*, s'acabi beneficiant de la ruïna del seu pare, Bernat Foix li replica amb la bonhomia de qui coneix i accepta les regles del joc: *És el que havia de succeir*. I, després de reconèixer que *és el que en sap més*, afegeix: *Fes-t'ho com vulguis, en totes les matèries, qui més sap més guanya. Un altre dia el pelaran a ell. L'evolució no cessa: és la llei de l'univers; una justícia tardanera, però la gran, l'única*

⁶ Maria Nunes ha integrat totes aquestes obres en el que ella anomena el *cicle econòmic* de la narrativa olleriana en l'article titulat «Per a una hipòtesi del cicle econòmic dins l'obra de Narcís

justícia! (*La febre d'or*, Part segona, capítol XIV). Bernat Foix recorda, al final de la novel·la, unes paraules que, de fet, el mateix personatge planteja de bon començament i que, si s'haguessin mantingut com a fil conductor de la narració, no s'haurien de recuperar explícitament al final de la novel·la. En qualsevol cas, quan es planteja la història de fons de *La febre d'or*, Bernat Foix, esperit liberal, culte, científic, assenyat i bonhomíós, defensa, per damunt de les tragèdies personals que inevitablement ocasionen, la necessitat de les febrades que sofreix la humanitat. I diu:

—Creguin-me: aqueixes febrades són per demés necessàries, altament higièniques. El cos social, sense elles, es moriria d'inanició. Són, com he dit, reparacions providencials, indispensables al progrés i al creixement dels pobles. Les revolucions reparen, dins dels segles, les injustícies de la desigualtat política, els excessos de l'especulació, les crueltats de la fortuna. La societat (sobretot en un segle, com aquest, d'invents grans i costosos) necessita sumes fabuloses per a establir les reformes colossals que aquests invents reporten. La massa és rutinària, incrèdula, sempre refractària a tota innovació. Apoderada dels diners en petites fraccions, impossibilitaria les reformes amb les seves pors i desconfiances.

I continua:

*Meditin quantes coses han nascut d'aquests establiments, quantes comoditats en reportem, quantes empreses, sense elles impossibles, en viuen. I ¿quan, com i de quina manera han pogut crear-se, aqueixes cases? Aprofitant les revolucions del crèdit, aquestes febrades d'or. No ho dubtin: hi ha una llei providencial que, de tant en tant, desperta l'afany de riqueses, i vénen aquestes febrades a enterbolir el seny i els ulls de la multitud desconfiada, i a llançar fins el mateix avaro pel mar de l'especulació. Doncs això és necessari, perquè sols així es restitueix al comú allò que l'egoisme li roba. Sols així poden tornar-se al torrent circulatori les riqueses que la por havia empantanegat i les que la cobdícia de l'avano anava entaforant. Sols així es concentren en mans intel·ligents i útils aquests grans capitals que la indústria, el comerç i el progrés general reclamen. (*La febre d'or*, Part primera, capítol V)*

Segons aquestes paraules de Bernat Foix, les víctimes que provoquen aquests grans moviments socials són perfectament justificables davant la «lògica prepotent dels fets» (*L'Escanyapobres*, VI) que en determina l'abast. La història del seu germà és una

Oller», *Els Marges*, núm. 36, gener 1987, p. 108-116. Vegeu també «Una lectura estilística de *L'Escanyapobres* de Narcís Oller», *Quaderns de Vilaniu*, núm. 5, 1984, p. 97-114.

metàfora del paper poc lluït, encara que necessari, que li toca de representar a l'individu en benefici de la col·lectivitat. Així, si Gil Foix no és res més que l'instrument de què es val la societat per continuar la seva marxa, Bernat Foix, per la seva banda, és l'instrument de què es val Narcís Oller, l'autor, per recuperar la tesi de fons de *La febre d'or*, abandonada per mor del sentimentalisme que, com tantes altres vegades, malmet la narrativa olleriana i aboca la segona part de la novel·la al cul de sac del costumisme i de l'anècdota que suposa el tòpic del casament final amb què l'autor redimeix els dos personatges que detenten, malgrat tot, enmig de l'agressiva societat capitalista, els valors ancestrals d'un barcelonisme que es correspon més amb la grisor del senyor Esteve que no pas a la visió del món de la burgesia europea.

No hi ha lloc per a l'entendiment ni per a la redempció, a *L'Escanyapobres*, ni tampoc cal recuperar cap fil perdut, perquè aquella tesi de fons que recorre, sense haver d'anar més lluny, *L'argent*, de Zola, i que hauria de travessar d'un cap a l'altre *La febre d'or*, és constantment present a la novel·leta que Narcís Oller utilitza per escombrar d'una plomada, sense remordiments ni eufemismes de cap mena, allò que la societat moderna ha convertit en obsolet i acaba eliminant inexorablement.

Tot això converteix *L'Escanyapobres*, en principi una novel·la que Narcís Oller presenta a les seves memòries com un producte directe de la imaginació⁷, en una de les aportacions més reeixides del novel·lista a l'exploració crua i dura de la realitat que pretenia la novel·la realista. Cantelluda, aspra, contrastada, sense concessions, *L'Escanyapobres* no diu sinó que suggereix, amb una força aclaparadora que és producte de l'efectivitat de la tècnica narrativa, l'eclosió de la moderna societat burgesa, amb totes les conseqüències, sense caure de ple en el costumisme i l'elegia.

⁷ Narcís OLLER, *Memòries literàries. Història dels meus llibres* (Barcelona: Aedos, 1962).